

UDK 811.163.42'367.625

UDK 811.163.42'374

Izvorni znanstveni članak
Rukopis primljen 22. VII. 2008.
Prihvaćen za tisak 30. X. 2008.

Ivana Oraić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10 000 Zagreb
ioraic@ihjj.hr

KAKO RAZVRSTATI GLAGOLE S ELEMENTOM *SE* U VALENCIJSKOME RJEČNIKU HRVATSKIH GLAGOLA?

U radu se iznosi pokušaj razvrstavanja glagola s elementom *se* u valencijskome rječniku hrvatskih glagola. Kao predložak poslužila je obrada iste vrste glagola u češkome elektroničkom valencijskom rječniku VALLEX, kao i prototipno-kontekstualna analiza povratnih glagola Branimira Belaja. Glagoli se razvrstavaju na temelju gramatičkih i semantičkih kriterija.

1.

Pojam valencije u lingvistička je istraživanja uveo Lucien Tesnière 1959. godine. Valenciju glagola Tesnière definira kao sposobnost glagola da svojom pojavom u rečenici zahtijevaju (morfološki i brojem) određene aktante i uspoređuje je s valentnošću atoma (Samardžija 1993: 2). Od Tesnièrea nadalje bilo je mnogo različitih primjena teorije valentnosti, primjerice valencijski rječnik njemačkih glagola autora G. Helbige i W. Schenkela, valencijski rječnik poljskih glagola, rječnik slovačkih glagola, FrameNet, japansko-engleski valencijski rječnik itd.

Ovomu će radu predložak biti češki elektronički valencijski rječnik VALLEX. O radu na tome rječniku postoji izvještaj¹, u kojemu je, između ostalog, izložen teorijski model koji je podloga spomenutomu rječniku. Riječ je o

¹ Riječ je o tehničkome izvještaju o radu na elektroničkome valencijskom rječniku VALLEX pod nazivom *Tektogramaticky anotovaný valenční slovník českých sloves*. Autori su Markéta Lopatková, Zdeněk Žabokrtský, Karolína Skwarska i Václava Benešová. Spomenuti rječnik nastaje u Centru za računalnu lingvistiku (Centrum počítačnické lingvistiky) od proljeća 2001. Danas postoje dvije verzije: VALLEX 1.0 i VALLEX 2.0. Izvještaj koji se spominje u ovome radu nastao je na temelju prve verzije, odnosno verzije VALLEX 1.0 i dostupan je i u računalnome obliku.

funkcijskome generativnom opisu. Taj se teorijski smjer u češkome jeziku razvija od šezdesetih godina 20. st. U skladu sa shvaćanjem N. Chomskoga smatra se da postoji zapis svake gramatički pravilne rečenice na svakoj razini (Sgall 1967: 44). Razlikuju se dvije razine sintaktičke strukture rečenice: *tektogramatička razina*, koja odgovara značenjskoj strukturi rečenice i *razina rečeničnih članova*, koja odgovara tzv. formalnoj sintaksi. Dalje je Sgall razlikovao morfološku, morfonološku i fonetičku razinu (1967: 56). „Opis češke sintakse bit će u našem sustavu razdijeljen na tri dijela, tj. na pravila generativne sastavnice, na pravila prijelaza s tektogramatičke razine na razinu rečeničnih članova i na pravila prijelaza s te razine na morfološku razinu” (Sgall 1967: 162). Funkcijski generativni opis razlikuje na tektogramatičkoj razini pet aktanata. „To su aktor (vršitelj, Agens, Actor, dalje u tekstu ACT), pacijens (obuhvaćeni objekt, PAT), adresat (Addressee, ADDR), uzrok (ORIG) i posljedica (EFF)” (Lopatková, M. i dr. 2002: 27). Uz spomenute aktante glagolima se mogu pridružiti slobodne dopune mjesta, vremena, sredstva, načina i dr. „Standardni valencijski okviri prema FGD-u obuhvaćaju aktante i obvezatne slobodne dopune, ali više ne obuhvaćaju fakultativne slobodne dopune” (Lopatková, M. i dr. 2002: 44).

U rječniku su VALLEX osim obvezatnih slobodnih dopuna „obuhvaćena dva tipa dopuna, tzv. **kvazivalencijske dopune**, koje stoje na granici unutarnjih dopuna (aktanata) i slobodnih dopuna (npr. *zakopnout o schod (spotaknuti se o stepenicu)*), i **tipične dopune**, koje su dopune svojstvene glagolima (npr. slobodna dopuna smjera u glagola *jet (kam?) (ići kamo)* ili *přijít (odkud?) (doći otkud?)*)” (Lopatková, M. i dr. 2002: 44). Jezgra su rječnika valencijski okviri, a svakomu su okviru pridruženi sljedeći podatci: povratnost, uzajamna povratnost, razlika po vidu, glagolsko stanje itd. „Valencijski je okvir zapisan kao red zapisa valencijskih dopuna odijeljenih razmakom” (Lopatková, M. i dr. 2002: 41). Sastoji se od funktoara („koji izražavaju vrijednost dane dopune na tektogramatičkoj razini, tj. ime aktanta ili slobodne dopune” (Lopatková, M. i dr. 2002: 42)) i morfematičkoga izraza. Morfematički se izraz sastoji od padeža u kojemu se nalazi koji od funktoara, a koji je označen brojem, i tipa dopune odijeljene točkom sa zarezom. Tip se dopune odnosi na obvezatnost i fakultativnost dopune.

2.

Budući da su tema ovoga rada glagoli sa *se*, u nastavku će biti riječi o tome kako je obilježje povratnosti obrađeno u češkome elektroničkom rječniku VALLEX. Glagoli sa *se* u tom se rječniku dijele u četiri skupine.

1. Prvoj skupini glagola pripadaju *reflexiva tantum*, oni glagoli koji se ne mogu pojaviti bez elementa *se*, a *se* je u njih čestica, a ne zamjenica. Takvi su npr. *smát se* (*smijati se*), *bát se* (*bojati se*), *chovat se* (*ponašati se*) itd. Ti glagoli u rječniku imaju posebnu natuknicu.

2. Dalje se izdvajaju glagoli kojima je s pomoću elementa *se* moguće tvoriti pasiv sa *se* i bezlične konstrukcije, primjerice *Dúm se stavi*. (*Gradi se kuća.*), *Do škole se chodí každý den*. (*U školu se ide svaki dan.*). Uz takve glagole u rječniku stoji oznaka koja upućuje na to da se njima mogu tvoriti pasiv sa *se* i bezlične konstrukcije.

3. Posebnom oznakom obilježeni su glagoli uz koje je element *se / si* povratna zamjenica u službi objekta. Takvi glagoli nemaju posebne natuknice, nego se u rječničkome članku glagola koji ne sadržava element *se / si* bilježi mogućnost upotrebe povratne zamjenice *se*. Primjeri: *mýt se* (*umivati se*), *kou-pit si* (*kupiti si*).

4. Sljedeća skupina obrađena u rječniku VALLEX skupina je *nepravih povratnih glagola*², kako su nazvani u tom rječniku. „U Skoumalová (2001) nepravni su povratni glagoli određeni kao glagoli koji se ponašaju kao *reflexiva tantum*, ali potječu od pravih povratnih glagola. Međutim njihovo se leksičko značenje toliko promijenilo da se više ne mogu smatrati pravim povratnim glagolima”³ (Lopatková, M. i dr. 2002: 59). Dije se u dvije podskupine.

a) Prvoj pripadaju glagoli koji izriču nenamjernu, spontanu radnju u živih ili u neživih aktera i glagoli koji izriču namjernu radnju. U rječniku je ta činjenica riješena tako da postoji posebna natuknica za glagole koji izriču nenamjernu radnju u živih ili neživih aktera.⁴Uz te je glagole element *se* čestica, umjesto koje ne može stajati zamjenica *sebe*. Posebnu natuknicu također imaju glagoli koji izriču namjernu, hotimičnu radnju i uz njih je *se / si* povratna zamjenica u službi objekta. Kako se neki glagoli mogu upotrijebiti za izražavanje i namjernoga i nenamjernoga djelovanja živih aktera, takvi glagoli imaju dvije natuknice. Navodi se glagol *zabít se* (*ubiti se*), koji ima dvije natuknice. Kada je riječ o namjernoj radnji, element je *se* zamjenica u službi objekta i natukni-

² U izvještaju o rječniku VALLEX ti se glagoli nazivaju „odvozená reflexiva”, a u hrvatskome ćemo ih prijevodu zvati nepravim povratnim glagolima. Možda postoji bolji naziv, ali u ovome mu se trenutku autorica rada nije uspjela domisliti.

³ Kako je navedeno u izvještaju o rječniku VALLEX, H. Skoumalová u svojoj je disertaciji pravim povratnim glagolima nazvala glagole slične glagolima sa *se / si* kao objektom.

⁴ U izvještaju stoji da se neće praviti posebna natuknica za spomenute glagole, nego će se oni zapisati bez elementa *se*, a u rječničkome će se članku dodati oznaka koja upućuje na to da glagoli izražavaju nenamjerni događaj. Međutim u dogovoru s ostalim jezikoslovcima autori su rječnika VALLEX odlučili da će ti glagoli ipak imati posebnu natuknicu.

ca je *zabít (ubiti)*. Kada se glagolom označava nenamjerna radnja, tada je riječ o čestici uz taj glagol i u rječniku se glagol navodi s tom česticom, dakle *zabít se* jest natuknica.

b) Druga su podskupina nepravih povratnih glagola oni koji mogu biti bez *se / si* i tada imaju nešto drugačije značenje. Uz njih je *se* čestica, a ne zamjenica te je nije moguće zamijeniti sa *sebe / sebi*. Usto tim glagolima nije svojstvena nenamjerna, spontana radnja. Toj skupini glagola pripadaju *vratit se (vratiti se)*, *nachodit se (nahodati se)*, *napracovat se (naraditi se)*. U rječniku imaju posebnu natuknicu.

5. Uzajamna je povratnost obrađena kao posebno obilježje glagola. Bilježi se u svakome valencijskom okviru kojega se tiče, i to tako da se navedu elementi okvira koji sudjeluju u odnosu uzajamne povratnosti.

3.

U ovome će se pokušaju razvrstavanja glagola sa *se* u obzir uzeti gramatički i semantički kriteriji. Osnova je razdiobi glagola sa *se* prototipno-kontekstualna analiza povratnih glagola Branimira Belaja, koja se temelji na stavu da „značenje može i mora sudjelovati u svakoj jezičnoj analizi, ali nikako ne može biti i jedino uporište, pogotovo kada je riječ o morfologiji” (Belaj 2001: 3). Belaj smatra da se temeljno uporište za analizu i grupiranje neke morfološke kategorije „mora kretati u okvirima sustava standardnoga jezika, u okvirima formalnih odnosa koji vladaju u pojedinim njegovim kategorijama, u ovom slučaju u kategoriji povratnih glagola, a značenje treba poslužiti samo nijansiranju osnovnih vrsta na podvrste, razrede i sl.” (Belaj 2001: 3).

Razlikuje tri skupine povratnih glagola. Naziva ih *primarnopovratnim*, *sekundarnopovratnim* i *tercijarnopovratnim glagolima*. Primarnopovratnim glagolima pripadaju *reflexiva tantum*, kao što su „ponašati se, smijati se, nadati se, bojati se, naspavati se, najesti se, zatrčati se, sramiti se, čuditi se...” Toj skupini također pripadaju glagoli s uzajamno povratnim značenjem poput „rastati se, sastati se, natjecati se, utrkivati se, svađati se, potući se, rukovati se itd.”

Sljedeći su sekundarnopovratni glagoli, koje Belaj smatra nepravim povratnim glagolima jer je element *se* u njih također čestica, ali za razliku od primarnopovratnih, ti glagoli „imaju paralelan prijelazan oblik bez elementa *se*” (Belaj 2001: 4). Riječ je o glagolima „buditi / buditi se, pomicati / pomicati se, micati / micati se, osjećati / osjećati se...” (Belaj 2001: 5). I ovoj skupini pripadaju neki glagoli koji izriču uzajamnost povratnoga značenja poput glagola „ljubiti se, grliti se, posvađati se, zavaditi se, pomiriti se, uskladiti se, vrijeđati se,

sresti se, susresti se itd.” (Belaj 2001: 5). Između upotrebe tih glagola s elementom *se* i bez toga elementa postoji značenjska razlika. Međutim značenjske razlike nema u povratno zalihosnim glagolima, koje opet Belaj dijeli u tri skupine s obzirom na to je li glagol upotrijebljen bez *se* prijelazan ili neprijelazan. Takvi su npr. „šetati / šetati se, blistati / blistati se, završiti / završiti se.” Podvrsta sekundarnopovratnih glagola jesu i neki medijalni glagoli, za koje Belaj navodi da „ne pripadaju ni prototipičnim sekundarnopovratnim glagolima, jer glagol upotrijebljen bez *se* nije prijelazan, a ni povratno zalihosnim glagolima jer je značenje glagola sa *se* i bez *se* različito” (Belaj 2001: 6). Takvi su glagoli „crnjeti / crnjeti se, zelenjeti / zelenjeti se, žutjeti / žutjeti se, crvenjeti / crvenjeti se itd.” (Belaj 2001: 6).

Zadnja je skupina glagola ona koja je najudaljenija od prototipa povratnih glagola „upravo po tome što kod njih *se* nije ničim vezano uz njihovo morfološko i leksičko značenje, već samo uz sintaktičko” (Belaj 2001: 6). Uz te je glagole *se* povratna zamjenica. Riječ je o glagolima „umivati se, češljati se, kupati se, brijati se, čuvati se, spremati se, prati se, oblačiti se...” (Belaj 2001: 6).

4.

Na temelju onoga što je dosad rečeno ustanovilo se da bi u valencijski rječnik hrvatskih glagola trebalo uvrstiti devet skupina. Budući da intencija ovoga rada nije pokušaj obrade jedne morfološke kategorije, kao što je primjerice podjela povratnih glagola, nego uspostavljanje glagolskih skupina sa *se* koje bi ušle u valencijski rječnik, nužno se osloniti i na sintaktičke i na semantičke kriterije. Tako će se primjerice u toj podjeli naći i pasivne i bezlične konstrukcije, što u podjeli povratnih glagola, koja je u prvome redu pitanje morfologije, uopće ne bi dolazilo u obzir.

Glagoli su podijeljeni na skupine na temelju njihova pojavljivanja s elementom *se* ili bez njega i na temelju toga je li element *se* uz njih dio „i morfološkoga i leksičkosemantičkoga ustrojstva glagola” (Silić – Pranjković 2005: 40) ili je vezan uz sintaktičko ustrojstvo. Neke se od skupina dijele i na podskupine, koje su najčešće rezultat razlike u značenju glagolâ ili načinu na koji se ostvaruje radnja koju izražavaju.

1. U prvoj je skupini glagola *se* povratna zamjenica, što znači da se može zamijeniti sa *sebe*. Zamjenica *se* / *sebe* uz takve je glagole objekt i umjesto povratne zamjenice tim se glagolima mogu dometnuti različiti objekti u akuzativu. Glagoli koji pripadaju toj skupini jesu: *umiti*, *brijati*, *češljati*, *kupati*, *svlačiti*, *obuvati*, *oblačiti* itd. Budući da je uloga zamjenice u njih „isključivo sintak-

tička” (Silić – Pranjković 2005: 41), u valencijskome bi se rječniku trebali navoditi kao glagoli bez *se*, odnosno u obliku kakav je gore naveden. „Takvi glagoli s povratnom zamjenicom u akuzativu kao objektom ne tvore posebnu gramatičku kategoriju jer je ona uz njih izravni objekt kao svaki drugi” (Katičić 2002: 104). Belaj također u svom radu navodi da je u njih *se* vezano samo uz sintaktičko značenje. Dakle uz infinitiv nije potrebno navoditi *se* kao dio natuknice, nego bi valencijski okvir pojedinoga glagola trebao obuhvatiti podatak o tome da glagol kao objekt može imati i povratnu zamjenicu. Što se semantičkih uloga tiče, subjekt je ujedno agens i pacijens, odnosno onaj tko vrši radnju i na kome se ona vrši te se stoga ti glagoli mogu tumačiti kao dvovalentni jer zahtijevaju dva aktanta. Međutim, budući da ti glagoli mogu imati i dva objekta, kao u primjeru *umiti djetetu lice*, mogu se smatrati i trovalentnim glagolima.

U Vallexu se razlikuju dativni i akuzativni oblik zamjenice *se* uz glagole. Riječ je o oblicima *si* i *se*, koji vrše ulogu objekta. U zapisu nekih valencijskih okvira glagola mogu se pojaviti oba oblika, dok se najčešće pojavljuje samo jedan. Navodi se primjer glagola *koupit si* (*kupiti si*). U našem pokušaju razvrstavanja glagola sa *se* u valencijskome rječniku dativni se oblik zamjenice *se*, koji glasi *si*, neće uzimati u obzir, i to ponajprije zato što se analiziraju glagoli uz koje se pojavljuje element *se*. Uostalom dativni oblik *si* nije samo objekt uz glagole ove skupine, nego i uz neke druge glagole, o čemu će biti riječi u nastavku. Bez obzira na to što se neće uključiti u obradu glagola sa *se*, reći ćemo nešto ukratko o dativnome obliku zamjenice *se* uz glagole ove skupine.

Dativni se oblik zamjenice *se* / *sebe* može tumačiti različito. U primjerima *umiti si lice*, *počešljati si kosu* i sl. dativni se oblik *si* može shvatiti kao obilježje povratnosti, dok je to nemoguće primjerice u konstrukciji *umivati si majku*. Međutim ti su primjeri, *umiti si lice* i *umivati si majku*, semantički srodni u tom smislu što se dativ u njima može zamijeniti posvojnomo zamjenicom. Riječ je o dativu „kojemu je značenje vrlo blisko značenju posvojnih zamjenica, pa su takvi dativi njima (tim zamjenicama) i zamjenjivi” (Silić – Pranjković 2005: 220). Ako se pak usporede konstrukcije *umiti si majku* i *umiti djetetu lice*, bili bismo skloni te konstrukcije analizirati na jednak način. Osim toga u objema je konstrukcijama značenje dativa blisko značenju posvojnih zamjenica ako su srodne s konstrukcijom tipa *Majka joj je dobro*. Međutim te su konstrukcije ipak različite jer se u drugome primjeru, *umiti djetetu lice*, dativ *djetetu* sa semantičkoga gledišta može tumačiti kao benefaktor, odnosno iskoristitelj, a dativ *si* u primjeru *umiti si majku* ne može. Uz glagol pak koji je naveden u rječniku VALLEX, a riječ je o glagolu *koupit si* (*kupiti si*), dativni se oblik zamjenice *se* može upotrijebiti jer je riječ o glagolu koji izriče „kakvo davanje” (Ka-

tičić 2002: 127), a koji, kao i ostali glagoli te skupine, otvara mjesto objektima u akuzativu i dativu. Takvi su još glagoli, kako navodi Katičić u *Sintaksi hrvatskoga književnog jezika* (2002: 127–128), koji izriču kakvu namjenu poput *namijeniti, izložiti, pustiti, odrediti...*, koji znače kakvo govorenje tipa *reći, kazati, govoriti, predložiti...* itd. Oblik *si* uz takve glagole može značiti i uzajamnu povratnost, primjerice: *Dvojica prijatelja svake si godine kupuju darove.*

Svemu što je dosad rečeno s jedne strane o glagolima *umiti, češljati...* i s druge strane o glagolu *kupiti* i ostalim glagolima koji otvaraju mjesto objektima u dativu i akuzativu može se dodati još jedna činjenica. Značenje dativa koje je blisko značenju posvojne zamjenice moguće je samo uz glagole *umiti, češljati...*, ali nije moguće uz glagol *kupiti*.

Na kraju još samo možemo ponoviti da se dativni oblik zamjenice *se* neće uključiti u obradu glagolâ sa *se* u valencijskome rječniku.

2. Drugoj skupini pripadaju glagoli u kojih je oblik *se* obvezatan, odnosno tzv. *reflexiva tantum*; u njih je *se* povratna čestica. Kao što je već spomenuto, u gramatici autora J. Silića i I. Pranjkovića stoji da je takvo *se* sastavni dio i morfološkoga i leksičkosemantičkoga ustrojstva glagola. Unutar te skupine mogu se uočiti tri podskupine.

a) Prvoj podskupini pripadaju glagoli: *bojati se, smijati se, kajati se, nadati se, ulizivati se, dvoumiti se, čuditi se, ponašati se...*

b) U posebnu podskupinu svrstat ćemo neke medijalne glagole. Takvi su *crnjeti se, bijeljati se, crvenjeti se, zelenjeti se, žutjeti se* i dr. Postoje međutim glagoli *crnjeti, bijeljati, crvenjeti, zelenjeti, žutjeti* i dr., dakle glagoli bez *se*.⁵⁵ Premda se može učiniti da su to isti glagoli s dvama različitim značenjima ili s više njih, riječ je o različitim glagolima. Isto je i s ostalim glagolima. Primjerice *žutjeti se* znači *biti žute boje*, a *žutjeti* postajati *žut*. Glagoli sa *se* uz jekavsku inačicu mogu imati i ikavsku, pa tako postoje i glagoli *crniti se, bijeliti se, crveniti se, zeleniti se, žutiti se*⁶ i dr., naravno, s istim značenjem kao i *crnjeti se, bijeljati se* itd.

⁵ Postoje i glagoli *crniti, bijeliti, crveniti, zeleniti, žutiti* i dr., koji su opet posebni glagoli i znače *činiti što crnim, bijelim, crvenim* itd. Riječ je dakle o tri posve različite skupine glagola: glagoli koji znače *postajati kakav*, oni koji znače *biti kakav* i oni sa značenjem *činiti što kakvim*.

⁶ Neki od spomenutih glagola nisu se našli u jezičnim priručnicima, rječnicima, tako da time nije ni potvrđen njihov normativni status. Primjerice u *Hrvatskome jezičnom savjetniku* spomenuta su samo dva glagola od svih navedenih, i to *crniti (se), crveniti (se)*, dok je npr. u *Rječniku hrvatskoga jezika*, ur. J. Šonje, naveden samo glagol *bijeliti se*. Ti su glagoli u ovome radu ipak spomenuti jer se ponegdje mogu naći, odnosno za neke od tih glagola postoje potvrde.

c) Posebna su podskupina glagola sativni glagoli⁷. Takvi su glagoli: *naplesati se, naraditi se, naplakati se, najahati se, izvikati se, naplivati se, nalutati se, napješčiti se* itd. To su „glagoli kojima se radnja ostvaruje u dovoljnoj mjeri” (Silić – Pranjaković 2005: 40). Oni izražavaju svršenost radnje. Postoje međutim glagoli koji su u jednome značenju sativni, dok su u drugome prijelazni. Takvi su *nacrutati, napisati, naslikati, napiti, nasmijati* i dr. Primjerice *napisati* kao prijelazni glagol znači: „*ispisati slovima*” (*Rječnik hrvatskoga jezika* 2000: 647), dok *napisati se* znači: *pisati u dovoljnoj mjeri*, odnosno toliko da se aktor zadovolji pisanja. Glagol *nasmijati* može se tumačiti trojako: *nasmijati koga, nasmijati se* u značenju *udariti u smijeh* (*Rječnik hrvatskoga jezika* 2000: 656) i *nasmijati se* u značenju *do sita se smijati* (Anić 1994: 519).

Budući da je u glagolâ ove skupine, sintaktički gledano, „nezamjenjivo *se* dio predikata” (Samardžija 1988: 44), oni zahtijevaju posebnu natuknicu upravo u tom obliku, dakle *smijati se, bojati se, zelenjeti se* itd. Međutim primjeri ukazuju na to da glagoli po određenim svojim značenjima mogu pripadati različitim podskupinama, kao što je to slučaj s glagolima treće podskupine. Kako je promjena kojom nastaju sativni glagoli vrlo uobičajena i plodna, pa su stoga ti glagoli vrlo česti, nije potrebno da imaju svoju natuknicu u rječniku. Dakle u valencijskome bi okviru glagola od kojega je nastao pojedini sativni glagol trebalo navesti taj sativni glagol i oznaku skupine kojoj pripada. Glagoli koji su u jednome od svojih značenja sativni, a u drugome mogu primjerice biti prijelazni trebali bi se zapisati bez *se*, a u njihovu bi valencijskom okviru trebala stajati oznaka skupine u koju se mogu svrstati. Npr. glagol *nasmijati* u valencijskome bi okviru imao oznaku 2. skupine podskupine a), kojoj pripadaju glagoli *kajati se, bojati se* i dr. i podskupine c), kojoj pripadaju sativni glagoli. Subjekt u tih glagola ima različite semantičke uloge⁸. U spomenute tri podskupine subjekt ima ovisno o značenju glagola ulogu iskustvenika i agensa (prva podskupina), nositelja promjene (medijalni glagoli) i agensa (sativni glagoli).

3. Trećoj skupini pripadaju glagoli poput *razvedriti se, daniti se, naoblačiti se, mračiti se, smrkavati se, smrknuti se* i dr. Premda bi sustavno trebali biti

⁷ Glagoli su u gramatikama po načinu radnje podijeljeni u mnoge skupine. U ovome se radu od tih skupina velika pažnja posvetila sativnim glagolima upravo zbog načina na koji se element *se* bez iznimke pojavljuje uz te glagole i zbog gramatičke funkcije koju taj oblik vrši, po čemu se mogu smatrati posebnom skupinom glagola.

⁸ Semantičke će uloge biti nazvane kao u češkoj sintaksi iz 1987. g. *Mluvnice češtiny (3) Skladba*. U toj se gramatici za položaj subjekta navode različite semantičke uloge: agens u užemu smislu i agens u širem smislu, nositelj inherentnoga događaja, iskustvenik, nositelj promjene, nositelj osobine i dr. (1987: 44–49). Ti će nazivi biti upotrijebljeni u radu, premda su u objema verzijama rječnika te uloge obuhvaćene kraticom ACT, koja znači aktor, agens i dr.

dio druge skupine, ti su glagoli izdvojeni u posebnu skupinu iz više razloga. Riječ je o bezličnim glagolima koji označuju meteorološke pojave i ne zahtijevaju nijednoga aktanta te su nevalentni. Takvi se glagoli nazivaju *verba meteorologica*. Njima međutim ne pripadaju samo glagoli koji uza se imaju česticu *se*, poput nabrojenih, nego i glagoli tipa *grmjeti*, *sijevati*, *sniježiti*, *kišiti* i dr., koji nisu uvršteni u ovaj rad upravo zbog toga što uza se nemaju česticu *se*. Za razliku od druge skupine⁹, u kojoj su glagoli jednovalentni jer zahtijevaju jednoga aktanta (primjer: *Martin se boji*. *Ana se izvikala*.), glagoli su ove skupine, kao što je već rečeno, bezlični, odnosno nemaju nijednoga aktanta. Primjerice *dani se*, *mračilo se*, *smrkava se* i sl. Ti glagoli, prema mišljenju R. Katičića, mogu imati gramatički subjekt, „ali je po naravi njihova sadržaja taj subjekt, i kad se uz njih uvrsti, sadržajno zalihostan jer ne može sadržavati drugo od onoga što je već i u glagolu sadržano.” Primjerice *Dan se smrkava*., *Nebo se naoblačilo*. i sl. Imenice *dan* i *nebo*, „premda ne stoje ni u kakvu tvorbenom odnosu” (Katičić 2002: 85), sadržajno su povezane s glagolima i samo se ograničen broj imenica može upotrijebiti uz te glagole. Kada se oni ne upotrebljavaju bezlično i kada im se doda subjekt, taj je subjekt „po sadržaju više ili manje zalihostan učinak” (Katičić 2002: 86). Međutim riječ je u prvom redu o bezličnim glagolima, kojima nije moguće pridružiti aktor i na temelju toga može se zaključiti da su nevalentni. Uz to neki se od tih glagola mogu upotrijebiti u prenesenome značenju, primjerice *Marko se smrknuo i zašutio*. *Ana se razvedrila*. Riječ je o istome glagolu s više značenja, a ne o dva različita glagola ili više njih. U takvoj upotrebi to više nisu bezlični glagoli, nego glagoli kojima se može pridružiti aktor (u ovome konkretnom slučaju nositelj promjene), što nije moguće kada označuju meteorološku pojavu, i u rječničkome članku pojedinoga glagola trebalo bi navesti tu činjenicu.

Dakle glagoli te skupine u valencijskome bi rječniku, bez obzira na to znače li meteorološke pojave ili imaju preneseno značenje, trebali imati svoju natuknicu u obliku *sa se*.

4. Četvrtu skupinu glagola može biti bez elementa *se*, odnosno nasuprot glagolima *sa se* pojavljuju se glagoli bez *se*; element *se* ne može se u tih glagola zamijeniti zamjenicom *sebe* te je stoga riječ o čestici. Primjeri su glagola te skupine sljedeći: *tresti*, *srušiti*, *napuniti*, *slomiti*, *polupati*, *okrenuti*, *pomaknuti*, *gurati* itd. Kada se ne pojavljuju s česticom *se*, ti su glagoli prijelazni i njihovo se značenje više-manje razlikuje od značenja glagola *sa se*. Spomenuti se

⁹ Ti se glagoli uspoređuju s glagolima druge skupine, a ne i prve, samo zato što element *se* uz obje te skupine ima istu ulogu, ulogu čestice koja je dio morfološkega i leksičkosemantičkoga ustrojstva glagola.

glagoli s česticom *se* mogu svrstati u tri podskupine po opreci: živost / neživost aktora, koja utječe na razliku u značenju glagolâ. Naime neki od njih mogu na mjestu subjekta imati samo živi aktor (*gurati se*), neki samo neživi aktor (*polupati se*), dok većina ima mogućnost izražavanja obaju aktora. Navest ćemo primjere rečenica s tim glagolima kako bi se lakše moglo uočiti o kojemu je akтору riječ u položaju subjekta. *Čovjek se tresе. / Zemlja se tresе. Drvo se srušilo. / Ivan se srušilo.* U glagolâ s neživim aktorom radnja se događa tako da uvijek postoji neka vanjska sila (koja nije gramatički izražena) koja utječe na aktor. Riječ je dakle o radnji koja se nehotice događa akтору, koju potiče nešto izvana. Aktor bi u tom slučaju bio nositelj inherentnoga događaja. U glagolâ sa živim aktorom nehotična radnja nije relevantna. Netko se primjerice može namjerno ili nenamjerno srušiti, namjerno ili nenamjerno pomaknuti i sl. Premda se čini da bi i primjerice glagoli *okrenuti se* i *pomaknuti se* jednoznačno imali živi aktor, prenesena upotreba tih glagola to pobija. Nešto se može okrenuti pod utjecajem vanjske pojave. Što se semantičkih uloga tiče, ako je riječ o namjernoj radnji, aktor ima zaista ulogu agensa u užemu smislu, dok je u glagola koji izražavaju nenamjernu radnju riječ o nositelju inherentnoga događaja.

Budući da se glagoli ove skupine mogu pojaviti u obliku bez *se* i tada su prijelazni, oni bi se tako trebali i zapisati u rječniku, a u njihovu bi valencijskom okviru trebala stajati oznaka da mogu imati i povratnu česticu *se*. Riječ je, kao što je već rečeno, o tri podskupine koje bi trebalo označiti i oznake navesti u valencijskome okviru pojedinoga glagola. One se razlikuju ne samo po opreci živost / neživost aktora nego i po načinu na koji se ostvaruje radnja koju izražavaju.

5. Peta skupina glagola također može biti bez oblika *se*, ali za razliku od prethodne skupine, uz njih se u određenome značenju može pojaviti zamjenica *sebe*. Glagoli koji pripadaju toj skupini jesu: *razveseliti, obradovati, smiriti, razočarati, iznenaditi, žaliti, strašiti, ljutiti* itd. Kada se ne pojavljuju s elementom *se*, prijelazni su. Primjerice *Razveselila sam prijatelja lijepom viješću.* Kada uza se imaju *se*, izražavaju osjećaj koji je uvjetovan najčešće nečim izvana, što znači da je aktor doveden u određeno raspoloženje. Navest ćemo primjer: *Izenadio se kad je ugledao dar.* Kada se uz njih upotrijebi zamjenica *sebe*, znače da sam aktor izaziva kod sebe određeno raspoloženje (npr. *Razočarala sam samu sebe svojim postupcima.*), što je osnovna razlika prema glagolima prve skupine. Glagoli koji pripadaju prvoj skupini, npr. *umiti se*, imaju isto značenje bez obzira na to je li upotrijebljen nenaglašeni ili naglašeni oblik zamjenice. I element *se* uz njih uvijek je zamjenica. Nasuprot tomu u ovoj skupini postoji razlika u značenju s obzirom na oblik u kojemu se glagol pojavljuje.

Usto je element *se* uz njih zamjenica samo onda kada je u naglašenome obliku, a kada uz glagol stoji samo *se*, ono nije objekt i ne znači prenošenje radnje na sebe, nego je čestica.

Predlažemo da se takvi glagoli u valencijskome rječniku zabilježe bez *se* i da se u valencijskome okviru pojedinoga glagola doda oznaka skupine kojoj pripadaju. Semantičke su uloge u toj skupini svedene na iskustvenika ili nositelja promjene, ovisno o tome što označava pojedini glagol.

6. Šesta je skupina glagola ona koja se u gramatici *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika* naziva povratno zalihosnim (redundantnim) glagolima. Oni „imaju isto neprijelazno značenje sa *se* i bez njega” (Babić i dr. 1991: 676). U gramatici su nabrojani glagoli: *blistati (se)*, *sjati (se)*, *početi (se)*, *svršiti (se)*, *kretati (se)*, *šetati (se)*, *svratiti (se)*, *igrati (se)* itd. Belaj je tu skupinu podijelio u tri grupe. Budući da se podjela temelji na razlici u značenju između oblika sa *se* i bez *se*, što je i dosad u ovome radu i bio kriterij za podjelu na podskupine pojedinih skupina glagola, preuzet ću njegovu podjelu.

Dakle prva su podskupina oni glagoli u kojih nema značenjske razlike u upotrebi sa *se* i bez *se*, a glagol koji je upotrijebljen bez *se* nije prijelazan. Takvi su *blistati / blistati se*, *klizati / klizati se*. U drugoj su podskupini glagola oni koji upotrijebljeni bez elementa *se* mogu biti prijelazni i neprijelazni. Značenje glagola sa *se* jednako je neprijelaznomu glagolu. Prijelazni oblik glagola ima drugačije značenje od neprijelaznoga i glagola sa *se*. Toj podskupini pripadaju glagoli *šetati psa – šetati / šetati se*, *završiti posao – završiti / završiti se*. Zadnja su podskupina oni glagoli koji imaju isto značenje s elementom *se* i bez njega, a glagol upotrijebljen bez *se* jest prijelazan (*igrati / igrati se*). U valencijskome bi se rječniku trebali zapisati bez elementa *se*, a u valencijskome bi se okviru pojedinoga glagola trebala dodati oznaka skupine kojoj pripada. Od navedenih glagola većina na mjestu subjekta ima živi aktor u ulozi agensa u užemu smislu. Međutim glagoli su *blistati se* i *završiti se* specifični. Glagol *blistati se* primarno na mjestu subjekta ima neživi aktor, ali također može u prenesenome značenju imati živi aktor, a oba su konkretno u tom slučaju nositelji inherentnoga događaja. Sljedeći glagol, *završiti se*, može imati samo neživi aktor u ulozi nositelja inherentnoga događaja.

7. Već je spomenuto da će se u radu obraditi i skupine glagola koje imaju mogućnost tvorbe pasiva i bezličnih konstrukcija. Sedma će se skupina odnositi na glagole kojima se može tvoriti pasiv. Budući da se u radu obrađuju glagoli sa *se*, u obzir će se uzeti samo pasiv sa *se*, koji se tvori aktivnim oblicima glagola i elementom *se*, koji je u njih, po našem mišljenju, čestica. Glagoli se neće pojedinačno navoditi jer je riječ o skupini prijelaznih glagola. U rječnič-

kome članku pojedinoga glagola trebalo bi navesti kojoj skupini glagoli pripadaju i na taj bi se način uvidjelo da imaju mogućnost tvorbe pasiva.

8. Osmu skupinu čine glagoli na kojima se može izvršiti preoblika obezličjenja. Ta se preoblika „može izvršiti na neprelaznom glagolu koji nije povratan, kad stoji u trećem licu množine i nije mu izrečen vršilac radnje” (Katičić 2002: 158). Glagol tada dolazi u treće lice jednine i dodaje mu se čestica *se*. Katičić također navodi da do obezličjenja katkad dolazi i u prijelaznih glagola „kojima je u rečenici izrečen objekt u akuzativu, a nije izrečen subjekt i njime vršilac. Tada se obezličjenje jasno razlikuje od pasiva jer objekt pri toj preoblici ne postaje subjekt, kao u pasivnoj, nego ostaje što je i bio, direktan objekt u akuzativu.” Na kraju dodaje da je to „oznaka manje brižna izražavanja.” (2002: 159) U *Hrvatskoj gramatici* razlikuju se dvije vrste bezličnih konstrukcija. „Prve izriču zbivanja u ljudima, volju i želju da se neka radnja izvrši: *spava mi se, zavrtilo mu se u glavi, pjeva joj se* itd. U drugim konstrukcijama govori se posve općenito o nekim radnjama, bez ikakve oznake na koga se one odnose: *čuje se, pričalo se, vidjet će se, želi se* itd.” (Barić i dr. 1997: 232). Jasno je da se bezlične konstrukcije mogu tvoriti različitim skupinama glagola i na različite načine. Nabrojiti ćemo tek nekoliko glagola: *ići, spavati, skočiti, čuti, raditi, željeti* itd. Također bi, kao i glagole kojima se tvori pasiv, te glagole trebalo u valencijskome rječniku zapisati bez elementa *se* i u valencijskome okviru navesti oznaku skupine kojoj glagoli pripadaju.

Što se tiče semantičkih uloga u pasivnim i bezličnim konstrukcijama, samo ćemo napomenuti da se one, bez obzira na preoblike koje se na pojedinim glagolima u različitim konstrukcijama vrše, ne mijenjaju. Tako je u pasivu primjere u rečenici *Gradi se kuća*. imenica *kuća* i dalje pacijens, premda je u ulozi subjekta. U objema preoblikama dolazi do deagentizacije¹⁰, odnosno ne izražava se agens. U pasivu se izražava samo ako je to važno za kontekst. U bezličnim konstrukcijama (gore spomenutima) *Spava mi se, Cijeli dan mu se kihalo* dativni su oblici zamjenice kao objekti u ulozi su iskustvenika.

9. Glagoli „koje karakterizira uzajamnost (povratnoga) značenja” (Silić – Pranjković 2005: 41) obraditi će se posebno¹¹ upravo zbog svojega značenja.

¹⁰ Naziv je preuzet iz već spomenute češke sintakse *Mluvnice češtiny Skladba*.

¹¹ Dosad su skupine podijeljene na temelju upotrebe glagolâ s elementom *se* ili bez njega i na temelju gramatičke funkcije koju je element *se* imao uz pojedine glagole, a podskupine postoje zbog razlike u značenju glagolâ i načinu na koji se ostvaruje radnja koju izražavaju. Glagoli koji izražavaju uzajamnost povratnoga značenja trebali bi se po tim kriterijima svrstati u pojedine skupine kao podskupine, međutim obrađivat će se posebno kako se skupine ne bi opteretilo većom količinom podskupina. Njih se može promatrati kao posebnu skupinu glagola upravo zbog posebnosti njihova značenja.

„Oni pretpostavljaju vezu značenja jednoga subjekta s drugim subjektom ili jednih subjekata s drugim subjektima” (Silić – Pranjković 2005: 41). Uzajamna se povratnost može izraziti na više načina te u skladu s time postoji nekoliko skupina.

a) Postoje glagoli koji izražavaju samo uzajamnost povratnoga značenja i mogu se pojaviti samo u obliku sa *se*. Primjerice *svađati se, sastati se, rasti se, dopisivati se, rukovati se* itd. Uzajamna se povratnost u njih može izraziti na dva načina. Navest ćemo kao primjer dvije rečenice kako bi se lakše moglo uočiti o čemu je riječ.

Ana i Zdravko se dopisuju.

Ana se dopisuje sa Zdravkom.

Uz to što se te dvije rečenice sintaktički različito analiziraju, razlika je i u semantičkim ulogama koje pojedini dijelovi rečenica vrše. U prvoj su rečenici uloge aktora i pacijensa simetrične jer su oni podjednako uključeni u radnju, dok u drugoj glavnu ulogu ima aktor jer od njega radnja polazi. Te bi se dvije mogućnosti trebale naći u valencijskome okviru takvih glagola. Uz to je važno spomenuti da je *se* uz te glagole čestica i neizostavan je dio morfološkoga i leksičkosemantičkoga ustrojstva glagola.

b) Na sličan se način ponašaju glagoli kojima jedno od značenja izražava uzajamnu povratnost. Takvi su *udarati, bosti, tući, pozdraviti, upoznati, gledati, ljubiti* i dr. To su prijelazni glagoli kojima se u određenome značenju može dojetnuti *se*. Element *se* može značiti dvoje: uzajamnu povratnost i radnju koju agens vrši na sebi (u tom je slučaju riječ o zamjenici). Predlažemo da se mogućnost upotrebe tih glagola u značenju uzajamne povratnosti zabilježi u rječnicima.

5.

Kao predložak za podjelu glagola s elementom *se* u valencijskome rječniku poslužila je analiza obilježja povratnosti u češkome elektroničkome rječniku VALLEX, koji je ustrojen tektogramatički, odnosno usmjeren je na značenjsku strukturu rečenice. U radu se također u obzir uzela Belajeva prototipno-kontekstualna analiza povratnih glagola. Podjela glagola sa *se* u ovome se radu zasniva na gramatičkim i semantičkim kriterijima. Kako je riječ o valencijskome rječniku, u obradu su uključene pasivne i bezlične konstrukcije, koje pripadaju sintaktičkomu ustrojstvu pojedinoga glagola. Analizom je utvrđeno devet skupina glagola koje bi trebalo uvrstiti u valencijski rječnik. Neke se skupine sastoje od glagola koji u osnovnome obliku nemaju element *se*, ali ga dobivaju u sintaktičkome ustrojstvu, poput glagola prve skupine i glagola na kojima se mogu izvršiti preoblike pasiva i obezličjenja. Uz neke je glagole element *se* dio mor-

fološkoga i leksičkosemantičkoga ustrojstva, kao uz glagole druge i treće skupine, kojima pripadaju, između ostaloga, medijalni i sativni glagoli. Nekim se glagolima element *se* može pridodati u određenome značenju, kao što je to slučaj s glagolima četvrte i pete skupine. Šesta je skupina specifična po tome što se oblici glagola s elementom *se* i bez njega ne razlikuju u značenju, a promjenu značenja ponekad uvjetuje prijelaznost / neprijelaznost glagola. Uzajamna se povratnost obradila u posebnoj skupini zbog specifičnosti značenja, a i zbog toga da se skupine ne preopterete mnoštvom podskupina.

Literatura:

- ANIĆ, VLADIMIR 1994. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
- BABIĆ, STJEPAN i dr. 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika: nacrti za gramatiku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod Globus.
- BARIĆ, EUGENIJA i dr. 1997. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- BELAJ, BRANIMIR 2001. Prototipno-kontekstualna analiza povratnih glagola u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika*, sv. 27, br. 51. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1–11.
- KATIČIĆ, RADOSLAV 2002. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod Globus.
- LOPATKOVÁ, MARKĚTA; ZDENĚK ŽABOKRTSKÝ; KAROLÍNA SKWARSKA; VÁCLAVA BENEŠOVÁ 2002. *Tektogramaticky anotovaný valenční slovník českých sloves*. ÚFAL/CKL Technická zpráva TR-2002-15. Praha: Matematicko-fyzikální fakulta.
- Mluvnice češtiny (3) Skladba* 1987. Praha: Československá akademie věd – Ústav pro jazyk český.
- Rječnik hrvatskoga jezika* 2000. Ur. Jure Šonje. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža” – Školska knjiga.
- SAMARDŽIJA, MARKO 1988. Razdioba glagola po valentnosti. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, vol. 23. Zagreb: Filozofski fakultet, 35–46.
- SAMARDŽIJA, MARKO 1993. Gramatika zavisnosti i teorija valentnosti. *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog jezika*, sv. IV, Teorija valentnosti i rječnik valentnosti hrvatskih glagola. Ur. Rudolf Filipović. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1–14.
- SGALL, PETR 1967. *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Praha: Československá akademie věd.
- SILIĆ, JOSIP; IVO PRANJKOVIĆ 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

How to classify verbs with a *se* element in valency dictionary of Croatian verbs?

Abstract

The paper presents an attempt to classify verbs with a *se* element in a valency dictionary of Croatian verbs. The verbs are classified and analysed in accordance with the classification and analysis of Czech verbs proposed in The Valency Lexicon of Czech Verbs (VALLEX) and in accordance with a prototype-contextual analysis of Croatian reflexive verbs by Branimir Belaj. Verb classification is based upon grammatical and semantic features. The author proposes nine classes of verbs, which are to be included in the Croatian valency dictionary. The *se* element, which accompanies the reflexive verbs, can be analysed either as a particle with some verbs, or as a pronoun with others.

Ključne riječi: valencija, valencijski rječnik, glagoli sa *se*, element *se* kao čestica i kao zamjenica

Key words: valency, valency dictionary, verbs with a *se* element, *se* element as a particle and as a pronoun

